

A moldvai magyarokról és a *csángó* elnevezésről*

1. Már a 20. század elejétől a moldvai magyarokkal foglalkozó legnevesebb nyelvészek – némelyek számára esetleg gyanút keltő optimizmussal – a nyelvjárás-kutatástól, közelebről a nyelvföldrajztól remélték azoknak a kérdéseknek a tisztázását, amelyek az előző század folyamán halmozódtak föl a csángókkal kapcsolatban. HORGER ANTAL 1905-ben az „összehasonlító nyelvjárás tanulmánytól” (1905: 126); SZABÓ T. ATTILA 1959-ben, a moldvai terepmunka idején, elsősorban magától A moldvai csángó nyelvjárás atlaszától és A romániai magyar nyelvjárások atlaszától, valamint az egész nyelvterületre kiterjedő nyelvföldrajzi összevetés lehetőségétől, tehát a MNyA.-tól; BENKŐ LORÁND 1988-ban tartott, 1990-ben megjelent előadásában már néhány alapvető forrás ismeretében szintén az összehasonlító nyelvjárás-kutatástól („e kérdésben csak a magyar nyelvi összefüggések keretében lehet és szabad mozogni, következésképpen a magyar összehasonlító nyelvjárás-tant szükséges segítségül hívni”; 1990: 19). A néprajzkutatók közül LÜKŐ GÁBOR ismeri föl, milyen fontos tanulságokkal járhat a nyelvi jelenségek, sőt akár egyes szavak földrajzi elterjedésének, tagolódásának ismerete, és ilyen megfontolásból a magyar nyelvföldrajzi munkákat megelőzően saját gyűjtése alapján készíti el nyelvi jelenségeket szemléltető térképlapjait, szövegföldrajzi elemzései pedig a tagolt-ság fontos tényeit tárják föl (1936: 72–82). Miután a század második felében a kérdés szempontjából legfontosabb nyelvföldrajzi munkák, a MNyA., a SzNySz., a CsángA. és a RMNyA. megjelentek, a kutatás élt és folyamatosan él azokkal a lehetőségekkel, amelyeket ezek felkínálnak. Néhány fontos következtetést idézett tanulmányában az akkor már rendelkezésére álló forrásokból maga BENKŐ LORÁND vont le, és az ő legalapvetőbb megállapításai be is épültek a magyar dialektológia standardnak tekinthető ismerettárába (JUHÁSZ 2001; KISS 2004).

Nem igazolódott az a nyelvészek körében korábban meglehetősen általános vélemény, hogy a moldvai magyarok végső fokon mind székely eredetűek volnának, még kevésbé az, hogy a csoport egésze vagy akár valamely része idegen eredetű. Az is evidenssé vált, hogy másképp kell(ene) látnunk a belső (tipológiai és földrajzi) tagolódást: a moldvai magyar elsődlegesen nem hármas, hanem kettős tagolódású. Erre a következtetésre jutott BENKŐ LORÁND is, amikor ezt írta: „A Románvásár vidéki és a Bákó vidéki csángóságnak [...] az alapvető nyelvi egyezése e népcsoportoknak föltétlenül közös származására, viszonylag egységes települési folyamatára utal, ezért a továbbiakban a két: északi és déli részleg távolabbi nyelvi kapcsolatainak problematikáját együttesen tárgyalhatjuk” (1990: 23). A már MUNKÁCSI által feltételezett hármasságot mintegy megerősítette YRJÖ WICHMANN és CSÚRY BALINT munkássága, SZABÓ T.

* Köszönöm KISS JENŐnek, SZILÁGYI N. SÁNDORnak és KÁDÁR EDITnek a dolgozat kéziratával kapcsolatos észrevételeket, kiegészítéseket.

ATTILA pedig – tőle szinte szokatlan gyanútlanysággal – „véglegesként” rögzítette: „ma már világosan látjuk, hogy a moldvai csángó-magyarságon belül [...] három nyelvjárási, sőt – bátran mondhatjuk – ennek megfelelően három néprajzi csoport jelölhető ki”, és fel is sorolja az „északi-csángók”, a „déli-csángóság” és az „ún. székelyes- vagy székely-csángók” településeit annak jelzésével, hogy a nyelvcserre mely fázisában találhatók az egyes településeken élő magyarok (1959/1981: 518–520). A vele készült utolsó interjúban, 27 évvel később, már korántsem ennyire kategorikus: „Meglehetősen hasonlít egymáshoz az északi csángó és a déli csángó nyelvjárás, de merőben elkülöníthető a többi székelyes csángó nyelvjárástól” (1986/1988: 268). A szakmai köztudat mégis a hármasságot kanonizálta, pedig a három csoportra vonatkozó, nem azonos fogalmi kategóriájú megnevezésekben is (*északi, déli, székely*) jól érzékelhetően keverednek a szempontok és a szintek: a tipológiai és a földrajzi szempont, valamint a tagolás (tagolódás) elsődleges szintje és a további szintek.

A nyelvföldrajz révén viszont többszörös, a nyelv minden részrendszerére kiterjedő bizonyítást nyert a moldvai magyar nyelvváltozat elsődleges kettős tipológiai tagolódása. Az sem kétséges, hogy ez a tipológiai elkülönülés földrajzilag (területileg) nagyvonalakban korrelál egy Szeret menti és egy, a Szeret jobb oldali mellékvizei mentén, a vízválasztóig tartó földrajzi tagolódással. A tipológiai és a földrajzi megoszlás elsődleges szintje alatt további, dinamikusan változó altípusok és szűkebb területi csoportok különíthetők el mind nyelvi sajátosságokban, mind a területi megoszlásban. Ehhez az alsóbb szinthez tartozik az „északi” és a „déli” megkülönböztetése is. A további belső kapcsolatok és elkülönülések feltérésének szinte beláthatatlan lehetőségeit teremti meg a CsángA. számítógépes változata, amely különböző nyelvi jelenségek korrelatív vizsgálatát teszi lehetővé (BODÓ–VARGHA 2007). A tagolódás nyelvi dimenziója azért fontos, mert a nyelvi jelenségek típusbeli megoszlása minden bizonnyal a legkonzervatívabb, valószínű, hogy csak a nyelvcserre tünteti el teljesen (az sem kizárt, hogy az új nyelvben is ott vannak a nyomai). Más, sokkal inkább változó dimenzióban, HALÁSZ PÉTER társadalomnéprajzi és a településtörténeti alapon különít el további táji-kulturális csoportokat, és arra hívja fel a figyelmet, hogy az időben zajló gyors folyamatok dinamikája új kapcsolódásokat alakít ki a régióon belül és a régióon kívül is (1999: 40).

A tipológiai megoszlás és az archaikus jellegben megmutatkozó különbség kétségtelenné teszi a két moldvai csoport eredetét is, azt, hogy eredetében mindkettő magyar, és hogy a történeti Erdély két magyar nyelvi régiójából erednek, mintegy azokat képviselik: az egyik a saját régiójában is közismerten tagolt székelyt, a másik – egy nagyon korai korszakból – az Erdélyben is archaikusabb mezőségit. (Ez időben meg is előzhette magának a Székelyföldnek a betelepítését, megszervezését; minderről részletesebben: PÉNTEK 2006).

Mindez nem kevés, még akkor sem, ha a nyelvföldrajz alapján feltárt nyelvi tények, a vitathatatlan nyelvi jelenségek és összefüggések nem mindenki számára meggyőzőek. Ezekről nem mindenki szerez vagy vesz tudomást. És maga

a szakirodalom is, még inkább a társtudományok és a „kívülállók” azokban a kérdésekben is többnyire a korábbi véleményeket idézik, ismétlik (néha nyilvánvaló, rosszul értelmezett tekintélytiszteltből), amelyeken a vélemények eredeti megfogalmazói – ha élének – rég túlléptek volna. Nem beszélve arról, hogy a nyelvöldrajz olyan kérdésekben is perdöntő lehet, amire senki nem számított. Ilyen véleményem szerint a *csángó* név etimológiája is.

2. Ebben a korábban is ismert, folyamatosan megerősített alapvető kétféle-ségben mindig gondot okozott a *csángó* név használata, az, hogy kire is kell vonatkoztatni: a moldvai magyarság egészére vagy csak annak egy részére. Kezdetben a helyiek használata alapján a székelytől eltérő csoportot nevezik *csángók*-nak, *csángó* magyaroknak. Így ír róluk a név tudomásunk szerint első használója, ZÖLD PÉTER 1781-ben (*csángó* magyarok), 1841-ben PETRÁS INCZE JÁNOS, majd JERNEY JÁNOS (*csángó-magyar* és *székely-magyar* csoportot különböztetve meg; HALÁSZ PÉTER hivatkozik rájuk: 1999: 33). SZABÓ T. ATTILA már hivatkozott tanulmányában a *csángó* kutatás történetét is áttekintette. Ebben a szemlében elsőként KOVÁCS FERENC útinaplóját említi. KOVÁCS a két évvel korábban tett utazásuk tapasztalata alapján jelzi, hogy míg a székely települések lakosai „nyelv tekintetében az erdélyi székely beszédmódjától miben sem különböznek, addig a *csángó* magyarok sajtyszerű dialectussal bírnak, mely abban áll, hogy selypeskedő gyermek módjára ejtven ki a szavakat, s helyett mindenütt sze-t, cs helyett cz-t használnak...” (1959/1981: 489).

A 19. század második felében SZARVAS GÁBOR (1874), MUNKÁCSI BERNÁT (1880), majd HORGER ANTAL (1905) nyomán általánossá válik az, hogy mind a nyelvészeti, mind a néprajzi szakirodalom a *moldvai csángó* elnevezést a moldvai magyarság egészére vonatkoztatja, sőt egyre inkább minden erdélyi peremszigetre, korábbi lakhelyüket elhagyni kényszerült csoportokra (gyimesiekre, hétfalusiakra, bukovinai székelyekre, dévai – szintén bukovinai – székely telepésekre stb.). A székelyföldi székelyek is a moldvai magyarság egészét tekintik *csángó*-nak, a köznyelv is leginkább ezt a szélesebb (vagy szinte parttalaná vált) jelentést ismeri és használja. TÁNCZOS VILMOS mindezt így magyarázza: „A Moldvában zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok egyre inkább egybemoszák a hagyományos népi kultúrában, nyelvben, történeti tudatban stb. rejlő kulturális különbségeket, úgyhogy a székely eredetű népesség, amely korábban egyáltalán nem tartotta magát *csángónak*, mintha magára nézve ugyancsak elfogadni látszana a *csángó* megnevezést” (1999: 7–8).

A nyelvöldrajzi kutatások tanulságaként 1986-ben SZABÓ T. ATTILA már úgy látja: „az igazi *csángó* név erre a két körzetre [ti. az északira és a délire] vonatkozik” (1986/88: 268; kiemelés tőlem, P. J.). BENKŐ LORÁNDnak ezzel egybehangzó, határozott álláspontja nyomán a magyar dialektológia megkísérli ugyan a visszatérést az eredeti (pontos és szűk) használathoz, ez azonban egyelőre nem befolyásolja a szakmai nyelvhasználat egészét, még kevésbé a köznyelvi használatot (JUHÁSZ 2001: 307).

A moldvai magyarok önelnevezésében a kettősséget és az elkülönülést kétségtelenül a *székely* és a *magyar* név jelölte. A *csángó* ez utóbbiakra vonatkoztatott, helyi használatú, külső megnevezésként, gúnynévként jött létre. Erre a kolozsvári tanszék archív anyagából ilyen lejegyzett adatok idézhetők: *Ezek a faluk isz min magyarak ultak* (Szabófalva). | *A Szereten túl Ploszkocény magyar falu* (Pusztina). | *Nem tartjuk magunkat csángóknak, magyarok vagyunk* (Jenekest). Első ismert használatában és a 19. század első felében – mint láttuk – a híradások, leírások szerzői jelzőként használják, mint a *székely-magyar*, *csángó magyar*. Aztán egyre inkább kiterjesztett jelentésben a tudományos, szaknyelvi használatban főnévként, népnévként terjedt el. A kérdés azonban az, szükség van-e egyáltalán a szakmai, tudományos használatban a *csángó* névre.

3. A szemantikai bizonytalanságon és következetlenségen kívül ez azért is meggondolandó, mert – noha kénytelen-kelletlen maguk a moldvai magyarok is elfogadták – a név külső megnevezésként, gúnynévként született meg: stigmatizáló, pejoratív, külső szemléletből ered, amely – bizonyos használati körben – végig megtartotta lebecsülő, lesajnáló jelentését. Az ötvenes évekbeli tapasztalatai alapján SZABÓ T. ATTILA így ír erről: „mind a régebbi, [...] mind pedig a székelyes- vagy székely csángó csoporthoz tartozó csángóság csak húzódozva vállalja, ha ugyan egyáltalán vállalja, e nevet, úgy tehát, hogy a kérdezősködőnek az az érzése: a moldvai magyarság a *csángó* népnevet lebecsülő jelentésűnek tekinti” (1959/1981: 520). KÓSA LÁSZLÓ is ezt írja a NéprLex. *csángó* szócikkében: „A ’csángó’ név általában gúnynévnek számít.” Ezt állapította meg PÁVAI ISTVÁN is a 90-es évek első felében végzett, éppen erre irányuló vizsgálatai alapján (1999). És ennek felismerését tükrözi az is, hogy az 1990 után indult *Csángó Újság* megváltoztatta az elnevezését *Moldvai Magyarság*-ra (ma is ezen a címen jelenik meg).

Más jelleget, de szintén az általánosan kedvezőtlen megítélés körébe tartozik, hogy a kezdeti leírások (ZÖLD PÉTER, GEGŐ ELEK, JERNEY JÁNOS, KOVÁCS FERENC) és a 19. századi nyelvészeti vélemények is (SZARVAS GÁBOR, MUNKÁCSI BERNÁT) negatívan ítélik meg a székelytől eltérő csángó csoport nyelvhasználatának néhány feltűnő sajátosságát: gyermeki jellegét hangsúlyozzák (selypességét, a kicsinyítő származékok használatát stb.), a későbbiek a „romános” jellege miatt marasztalják el (mindezekről és a kapcsolódó nyelvi ideológiákról l. BODÓ 2013: 65–68).

Noha a nyelvcsere, az asszimiláció alapvető folyamatai bizonyára jórészt függetlenek a nyelvi ideológiáktól, annak semmiképpen nem lehetett kedvező, erősítő hatása, hogy általánossá vált a moldvai magyarok számára külső, sértő megnevezés használata, és az sem, hogy nyelvhasználatukat stigmatizálták, azt éreztették velük, hogy az ő beszédük „korcs”, nem igazi nyelv (és ebből gyakran önstigmatizálás, önsajnálattá lett). Az 1990-es években ebben a témában végzett terepkutatása során PÁVAI ISTVÁN „meglepő”-ként ugyan, de még mindig „a »csángózás« eléggé határozott és egyöntetű elutasítását” tapasztalta (1999: 80).

Ez azonban közvetlenül nem nyilvánulhatott meg, azért sem, mert a közösségnek a legújabb időkig nem volt saját értelmisége. TÁNCZOS VILMOS tényként állapítja meg, hogy „Ez a szó [ti. a *csángó*] mindkét csoport számára (értsd a két moldvai történeti csoportot) a se ide, se oda nem tartozót, illetőleg a románságtól és a magyarságtól egyaránt eltávolodottat jelenti, s ugyanakkor magában hordozza az elfajzottság, keveredettsé, tökéletlenség pejoratív jelentéstartalmát is” (1999: 8). A moldvai magyarságon belül tehát fokozatosan eltűnt az éles oppozíció a teljes egészében pozitív *székely* büszkeség és a negatív *csángó* lenézetség között, és áthelyeződött a *moldvai csángó* és a *székelyföldi székely*, illetve más, külső csoportok közé. (Érdeemes felfigyelni arra is, hogy ahol hiányzott ez a közvetlen *székely/csángó* oppozíció, pl. a hétfalusiak esetében, ott a *csángó* megnevezés már eleve pozitív volt; l. KÖNCZEI 2009: 59.)

A szakmai, értelmiségi diskurzus kettőssége egészen nyilvánvaló és ellentmondásos: a többnyire a moldvai csángók érdekében folyó, az ő megmentésüket célzó törekvések és diskurzusok már-már elfogadhatóvá tették számukra a sértő megnevezést, most pedig a hamis román eredet-szemlélet kényszerűvé tette annak igazolását, hogy ők mégis *magyarok*, és hogy a nyelvük is *magyar*. Bármennyire furcsa és ellentmondásos, ezekben a gyakran konjunkturális értelmiségi, politikai diskurzusokban nem a *moldvai magyar*-nak, hanem a *csángó*-nak van jobb, (fonetikailag is) feltűnőbb hangzása, romantikája, mítosza (minderről részletesebben: PÉNTEK 2013, a hétfalusiakra vonatkoztatva: KÖNCZEI 2009: 49–60).

4. Mindezek miatt osztom PÁVAI ISTVÁN másfél évtizeddel ezelőtt kifejtett véleményét, hogy a *csángó* név etikai és szemantikai meg gondolásból szaknyelvi használatra alkalmatlan (1999: 80), és nem okulva az ő példájából, hogy ezt reménytelenül teszem, figyelmébe ajánlanám a szakmabelieknek, hogy nélküle szövegei(n)k pontosabbak és tárgyilagosabbak lennének. És noha magam ebből a meg gondolásból már jó ideje lehetőleg kerülöm a használatát, akaratlanul is ráterelődtött a figyelmem egy szintén vele kapcsolatos, láthatóan megoldatlan kérdésre, az eredetére. A szófejtést általában mindenki nyelvtörténeti kérdésnek tekinti, ezért többnyire tartózkodom attól, hogy ilyen témában véleményt nyilvánítsak (kivéve, ha általam is tanulmányozott kontaktusjelenségekről van szó). Így a *csángó* név eredete sem foglalkoztatott különösképpen. Az viszont talán még a nem nyelvész laikusnak is feltűnhetett, hogy nincsen meg nyugtató magyarázata. Annak ellenére nincs, hogy ennek is – mint sok más kérdésnek is a moldvai magyarokkal kapcsolatban – könyvtári irodalma van. És volt már akkor is, amikor GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS az EtSz. három *csángó* szócikkét összegezte, még több a TESz. szerkesztésekor. Külön irodalma született Erdélyben a kérdésben 1979-ben kialakult vitában, amelyet MURÁDIN LÁSZLÓNAK egy olyan újságcikke váltott ki, amelyben a magyar etimológiai szakirodalomban kanonizált véleményt fejtette ki (a kérdés viszonylag teljes összefoglalására l. TÁNCZOS 2011: 121–124). Nyelv-

történeti alapon véleményem szerint nem is lehet megmagyarázni az eredetét. Szinte véletlenül jöttem rá, hogy ebben is a nyelvöldrajz és a szociológiai szemlélet nyújtja a logikus megoldást. Ezt próbálom meg kifejteni a továbbiakban.

Ha megkíséreljük rekonstruálni, hogy hol keletkezett a *csángó* megnevezés, csak azt feltételezhetjük, hogy Moldvában, a moldvai magyarok körében: moldvai magyarok mondták moldvai magyarokra, egyik csoport a másikra. Nem az idegen utazóktól származik, nem is a székelyföldi székelyektől, sem a moldvai magyarok környezetében élő románoktól vagy cigányoktól. Azt is tudjuk, hogy a székelytől feltűnően eltérő csoport neveként született meg, az ő gúnynevükként. A velük érintkező, velük keveredő, és az eltérésre felfigyelő, saját székelységükre mindig büszke moldvai székely csoport tagjai használták azokra, akik valamiben feltűnően mások voltak, mint ők. Nem egy igazi népvételt kellett találniuk, hiszen azt ők is láthatták, hogy azok is magyarok: magyarul beszélnek, magyarnak tekintik magukat, sőt a környezetük is annak tekinti őket (*unguri* a románok megnevezése szerint). Talán az sem véletlen, hogy az első hiteles adat a névre vonatkozólag 1781-ből van, ZÖLD PÉTER latin nyelvű levelében (közli KOVÁCS 1870/2004: 58).

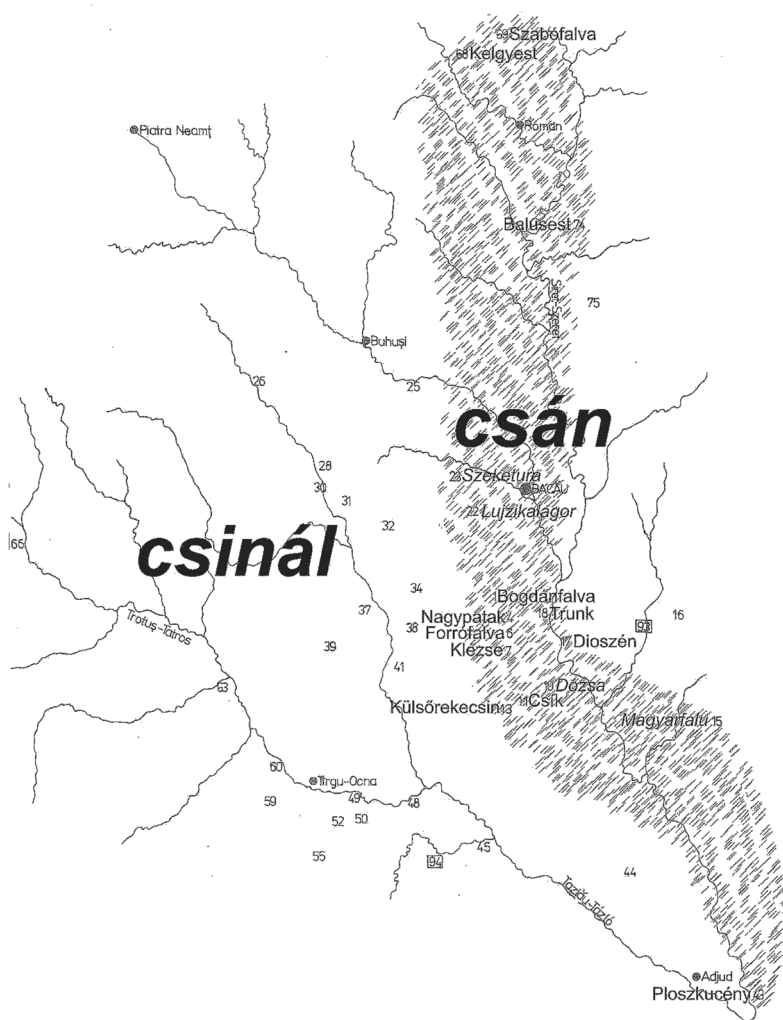
Az eddigi szófejtési kísérletek is éppen akörül forogtak, elsősorban annak megítélésében tértek el, hogy mi lehetett, mi volt az a feltűnő eltérés, miben állt az a másság, amely a Moldvába került székelyeknek alapot adott egy ilyen gúnynév használatára az ott élő, ott talált magyarokra. Az EtSz. – elsősorban HORGER nyomán – a beszédmód, a beszéd hangzásának különösségét emeli ki, a TESz. az életmódot, a peremhelyzetet tekinti ilyen lehetséges különösségnek: egy régi *csángó* ígére hivatkozva etimológiailag a ’kóborló’ jelentést tekinti eredetinek, és azt írja, hogy mindaz, ami a beszédre, a beszéd hangzására vonatkozó jelentés „egy eredetibb vagy általánosabb ’a helyestől, az egyenestől eltérő’ jelentésből érthető”. Ez az eredetinek tekintett ’kóborló’ jelentés a helyet és a helyzetet tekintve teljesen valószínűtlen. Szerintem nem véletlen, hogy a szó első említése éppen 1781-ből való, abból az időből, amikor Madéfalva után nagy tömegben érkeztek székelyek Moldvába és telepedtek meg az ott élők szomszédságában vagy mentek aztán tovább Bukovinába. Azt mindenképpen képtelenség feltételezni bármilyen nyelvtörténeti támogatással, hogy az éppen földönfutóvá vált, idegen környezetbe került székelyek az ott élőket illetik egy olyan gúnynévvel, amely ’kóborló’-t jelent. Azt ma már nehéz volna kideríteni, hogy maga ez a feltételezett vagy éppen kreált etimológiai jelentés hogyan függ össze az elcsángálás, a számkivettség, a peremlét néha heroizált, mindenképpen romantikus ideológiájával: az etimológiai jelentés táplálta az ideológiát, vagy az ideológia befolyásolta azt, hogy a szó eredetére vonatkozó többféle hipotézis közül éppen ezt kanonizálta a nyelvészet?

Az ott élők, azok, akiket a székelyek ott találtak, feltűnően másképpen, más nyelvváltozatot beszéltek, sokféle különösséggel. Tőlük kellett némi fölényrel, iróniával elhatárolódnunk, és egészen természetes, hogy erre egy nyelvi jellegzetességet választottak. (A nyelvjáráskutatók jól ismerik azt a jelenséget

– esetleg saját szülőfalujukból is –, hogy a helyi közösség kellő nyelvi öntudattal, szólásokkal, rigmusokkal gúnyolja ki a szomszéd falu vagy vidék eltérő beszéd-módját; több példát említ erre VÉGH JÓZSEF: ÓHA. 36–37). De mi lehetett feltűnő, gúnynévként megjeleníthető jelenség Moldvában a székelyektől eltérően beszélő magyarok beszédében, a beszéd hangzásában? Nyilván több minden. Már évekkel ezelőtt – a szótári anyag alapján, amellyel folyamatosan dolgozom – fel kellett figyelnem a hiperonimákra, elsőként a moldvai magyarok leggyakrabban használt szavára, a *csinál* igére. Fel is dolgoztam, és publikáltam is az erre vonatkozó anyagot (PÉNTÉK 2007). Úgy találtam, hogy a hiperonimák természetes velejárói a kétnyelvűségnek és a nyelvcsereinek, következményei a nyelvfelejtésnek, folyamatos pótlói és pótlékai a lexikális hiányoknak, és így jelölői (markerei) is ezeknek a folyamatoknak. A kétnyelvűségben a második nyelvből származó, közös szemantikai többletek vannak, és ezek megkönnyítik az „átjárást” a két nyelv között, ugyanakkor eszközei a nyelvközi szemantikai kiegyenlítődésnek. Az igei hiperonimák – és éppen a *csinál* – gyakran részei a szintén kontaktusjelenségként értékelhető analitikus szerkezeteknek. A *csinál* igének ilyen szemantikai többlete az említett dolgozatomban példákkal bőségesen adatolt ’lesz, keletkezik’, a ’szül’, a ’terem, növel’, a ’süt, főz’, a ’valamivé, valamilyenné tesz’, a ’művelésre alkalmassá tesz <földet>, irt’, ’vmit előidéz, vmit megold’, ’vmilyen rituális, kultikus műveletet végez’, gyakoriak a vele alkotott (analitikus) visszaható szerkezetek, használatos fatikus köszönéspótlóként is stb. A szemantikai többletekkel vele jár a szó gyakoribb használata, és – a moldvainak a székelytől eltérő részében más esetekben is jellemzően – a szó hangalakjának megrövidülése.

Mindezt figyelembe véve véleményem szerint a *csángó* szó eredetének megoldása a CsángóA. 185. térképlapján van: a *csinál* és a *csán* földrajzi megoszlása teljesen egybeesik az általános, székely és mezőszéki megoszlással. Ezzel egybehangzók a RMNyA. 3263. térképének moldvai adatai: a *csinál* ige a székelyben és a moldvai székely(es) részében, Pusztinán, Diószegen: *csinál*, a moldvai nem-székelyes pontjain: Szabófalván, Bogdánfalván: *csán* (és csak itt!). Tehát a moldvai székelyek azt találhatták, azt találták elsődlegesen feltűnőnek a másik csoport beszédmódjában, nyelvük hangzásában, hogy ők a *csinál* szót *csán* változatában használták. Azaz a csángókat azért nevezték (csúfolták) *csángó*-nak, mert leggyakoribb szavukat – tőlük és más magyar csoportoktól eltérően – nem *csinál*, hanem *csán* alakban használták, ilyen értelemben folyamatosan *csánogtak*.

1. ábra

A *csinál* ~ *csán* megoszlása a CsángA. 185. térképlapja alapján

Az ÉrtSz. szerint a **nog* szóvégre ma két mintánk van összesen a magyarban, és mindkettőnek van hangkivetéses *-ó* képzős alakja: *inog* : *ingó*, *donog* : *dongó*, vagyis ebbe beleillik a *csánog* : *csángó* (a melléknévi igenévi alak itt is lehetett esetleg *csánogó*, vö. *az alattunk inogó híd*). A *g* elem elfogadhatóan levezethető a gyakorításból (a moldvainak erre az archaikusabb változatára köztudomásúan az is jellemző, hogy a kicsinyítő származékokkal párhuzamosan a gyakorító alakok is gyakoribbak). Igaz, a mai nyelv a szavajárási szavakat *-z* és *-l* képzővel igésíti (*anyázik*, *suksüköl*), így szavajárási szóként a *csán*-nak is *csánozik*, *csánol* volna ma az igei származéka. Ha viszont a hangutánzó szavak igei alakját nézzük, akkor

ott *zümmög*, *csattog*, illetve *csobog*, *makog*, *csoszog*, *kotyog*, *morog*, *robog*, *suhog*, *csipog*, *csepeg* stb. alakokkal találkozunk. Ezekből hangalakilag a második minta releváns számunkra (CVC + Vg), jelentésanilag pedig ezen belül is azok, amelyek emberi beszédre (is) vonatkoznak, pl. *makog*, *hebeg/habog*, *dadog*, *kotyog*, *morog* stb. (ezek nagyon kevés kivétellel mély hangrendűek és *-og* végűek). Ebbe a sorba természetesen tagolódik be a *csánog* alak is. Ez tehát szavajárási szó helyett a hangutántzó szóból alakult igei mintát mutatja, ami még inkább beleillik abba az elképzelésbe, hogy ezt a székelyek a másik nyelvváltozatban megszólaló beszédének egy gyakori hangzámintája alapján hozták létre, azt gúnyolva.

Noha a név eredetének ez a magyarázata arra semmiképpen nem alkalmas, hogy forrása vagy további táplálója legyen bármilyen, a moldvai magyarságra vagy más csoportokra vonatkozó ideológiának, a bemutatott tények alapján számomra nem kétséges, hogy a *csángó* szavajárási név, ragadványnév, gúnynev, valóban származékszó, szerkezete nem szokatlan a magyarban. Hangutántzóként, hangfestőként is felfogható, és részben ez volt a forrása az etimológiai szakirodalom eddigi bizonytalankodásainak.

Ebben a véleményemben az is megerősít, hogy más példák szerint is az ilyen jellegzetesen külső, gúnyosnak szánt népvnevek (exonimák) gyakran (a ragadványnevek körében is jól ismert) szavajárási nevek. A moldvai magyarokkal helyzetükben is sok hasonlóságot mutató észak-olaszországi *mokenek* (szintén külső) neve szinte kísérteties analógiája a *csán* > *csángó*-nak. *Mocheno/moken* nevüket (saját nevük: *bersntoler sproch*) abból eredeztetik, hogy a szintén igen gyakran használt, szintén 'csinál' jelentésű *machen* ige ő *moken* változatában használják (PIATTI 1996: 56, idézi HOPPA 2013: 139). A *digó* a TESz. magyarázata szerint úgy lett az olaszok pejoratív neve, hogy számos magyarnak volt alkalma hallani velencei olaszoktól az ő gyakran használt *digo* szavukat, amelynek jelentése: 'mondom; hé! hallja csak!'. A szótár más analóg példákat is említ, azt is, hogy a németben nyelvjárási használatban a *parlewh* 'francia ember' jelentésű (< fr. *parlez-vous* 'beszél-e <franciául>'). SZILÁGYI N. SÁNDOR kollégám hívta fel a figyelmemet arra, hogy szintén szavajárási névvel a maoriak a franciákat *wiiwii*-nek hívják (< fr. *oui, oui* 'igen, igen'). Ő egyébként eredetében hasonlóként értelmezte a románoknak a magyarokra használt sértő, gúnyos szavát is, a *bozgor*-t (SZILÁGYI N. 1997/2003). Ebbe a jelenségkörbe tartozik az is, hogy a katonáskodással vagy más módon magyar környezetbe került románokra a magyarok mondták azt pejoratív névvel, hogy *nustyu* (< r. *nu știu* 'nem tudok <magyarul>').

Kulcsszók: moldvai magyar, csángó, nyelvföldrajz, belső tagolódás, a moldvai magyarok eredete, a *csángó* név etimológiája, hiperonimák, a *csinál* ~ *csán* megoszlása, szavajárási név.

Hivatkozott irodalom

BENKŐ LORÁND 1990. *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 188. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

- BODÓ CSANÁD 2013. A moldvai magyar nyelv felfedezése. In: BENŐ ATTILA – FAZAKAS EMESE – KÁDÁR EDIT szerk., „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 63–72.
- BODÓ CSANÁD – VARGHA FRUZZINA SÁRA 2007. *Jelenségterképek a moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. CD-ROM. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest.
- CsángóA. = GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA – SZABÓ T. ATTILA szerk. 1991. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HALÁSZ PÉTER 1999. Új szempontok a moldvai magyarok táji-etnikai tagozódásának vizsgálatához. In: POZSONY FERENC szerk., *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkhben*. A Magyarorsággutatás könyvtára 23. Teleki László Alapítvány, Budapest. 33–53.
- HOPPA ENIKŐ 2013. Az olaszországi moken kisebbség nyelvi helyzete. *Kisebbségkutatás* 22/4: 137–156.
- HORGER ANTAL 1905. A csángó nép és csángó név eredete. *Erdélyi Múzeum* 22: 65–80, 125–137.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A moldvai nyelvjárás régió. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 307–314.
- KISS JENŐ szerk. 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KOVÁCS 1870/2004. Kovács Ferenc Útinaplója. In: VESZELY KÁROLY – IMETS FÜLÖP JÁKÓ – KOVÁCS FERENC, *Utazás Moldva-Oláhhonban – 1868*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- KÖNCZEI CSILLA 2009. *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- LÜKŐ GÁBOR 1936. *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolata az erdélyi magyarsággal*. 2. kiadás. Néprajzi Füzetek 3. Budapest.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ŐHA. = VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és hetési nyelvátlasz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PÁVAI ISTVÁN 1999. Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: POZSONY FERENC szerk., *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkhben*. (A Magyarorsággutatás könyvtára 23. Teleki László Alapítvány, Budapest. 69–82.
- PÉNTEK JÁNOS 2006. A belső tagolódás kérdése a moldvai magyarban a szóföldrajz alapján. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 50: 29–52.
- PÉNTEK JÁNOS 2007. A *csinál* ige a moldvai magyar nyelvjárásban. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 2007. aug. 22–24*. Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely. 207–210.
- PÉNTEK JÁNOS 2013. „Mi lesz itten velünk, ezekkel a magyarokkal?” (A moldvai magyarok nyelvi önképe az előző század ötvenes éveiből). *Székelgyföld* 17/9: 155–170.
- PIATTI, SALVATORI 1996. Palù – Palae. *Frammenti di storia Comune di Palù del Fersina*. Istituto Culturale Mochèno–Cimbro. 56.

- RMNyA. = JUHÁSZ DEZSŐ szerk. – MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt. 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1959/1981. A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek* 5. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 482–527.
- SZABÓ T. ATTILA 1986/1988. Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról. *Magyar Nyelv* 84: 258–270.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1997/2003. Bozgor. In: SZILÁGYI N. SÁNDOR, *Miegymás. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár. 713–717.
- TÁNCZOS VILMOS 1999. A moldvai csángók lélekszámáról. In: POZSONY FERENC szerk., *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. (A Magyarorsággutatás könyvtára 23. Teleki László Alapítvány, Budapest. 7–32.
- TÁNCZOS VILMOS 2011. *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

On Moldavian Hungarians and the ethnonym *csángó*

Fundamental documents of Hungarian linguistic geography published in the second half of the twentieth century, in particular, An Atlas of the Moldavian Csango Dialect and An Atlas of Hungarian Dialects in Romania, as expected, made it possible to clarify some fundamental issues with respect to Hungarians living in Moldavia. It became clear that, in accordance with the bipartition known previously, the dialect of an archaic group of Moldavian Hungarians exhibited typological correspondence with the Mezőség dialect spoken in Transylvania, as members of that group had originally come from that territory, whereas a larger group was related to the Székely both in dialect and in origin. The ethnonym *csángó* had originally been an external, and pejorative, name for the archaic group but, as time went by, its use spread onto the whole group (and even to other Hungarian groups living in an edge situation or in language islands) both in professional and popular usage. On account of its semantic vagueness and offensive overtones, the present author does not recommend the use of that term in professional contexts. With respect to the etymology of the term, again on the basis of linguistic geography and sociolinguistics, he claims and proves that the name *csángó*, earlier claims to the contrary notwithstanding, is an external name, a catchphrase-based cognomen coming from the Székely and based on the fact that the archaic group, unlike the Székely themselves, used the most frequently occurring, hyperonymous verb *csinál* ‘do’ in a variety pronounced as *csán*. Pejorative exonyms of similar provenance and history are not unknown in the literature; see, for instance, names like *Moken* ‘an ethnic group in Thailand’, Hungarian *digó* ‘Italian’, or Maori *wiiwii* ‘Frenchman’.

Keywords: Moldavian Hungarian, linguistic geography, internal grouping, origin of Moldavian Hungarians, etymology of the ethnonym *csángó*, hiperonym, distribution of *csinál* ~ *csán* ‘do’, catchphrase-based cognomen.

PÉNTÉK JÁNOS
Babeş–Bolyai Tudományegyetem